

DOSTOJANSTVO OSEBE V IZROČILU JUDOVskega PRAVA

Če je judovsko kulturo od daleč nemara res mogoče označiti za teocentrično, izročilo Izraela pa za teološko, potem je po približnem srečanju s klasičnimi teksti bibličnega in zlasti rabinskega judovstva potrebno ugotoviti, da je pogled z distance zavajal. Da je torej judovstvu v resnici prav malo mar za teologijo,¹

207

¹ Zaradi pogostih nesporazumov glede *teološke* obravnave judovstva povejmo, da biblični in rabin-ski pisatelji tega pojma sploh ne uporabljajo, saj Jahve ni *theos*. Pojem in koncept *teologije* sta grška, helenistično judovstvo pa ju pozna šele od Septuaginte, grškega prevoda hebrejske Biblije (glej apokrifno *Aristejevo pismo* in Filon Aleksandrijski, *O Mojzesovem življenju II*, 28-36), kjer se (prim. že LXX I Mz 1,1) različni nazivi za judovsko božanstvo (el, elohim, adonaj, jahve ...) običajno prevajajo z grškim *theos*. Prav zaradi takšnih in podobnih napak (poenostavitev) v prevodu so se mu Judje kasneje odrekli, za svojega pa so ga sprejeli (in redno citirali) prvi kristjani. Pojem *teologije* nam etimološko razloži veliki Liddell-Scott-Jonesov *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1966 (prva izdaja 1843), str. 790, kjer zremo, da je že grška dramatika govorila o *theologeion*: prostoru nad odrom, odkoder govorijo bogovi. Izrazu je kasneje najti več pomenov:

(1) Razprava o bogovih in kozmologiji (npr. Aristotel *Metafizika* 983b29; Plutarh, Heziod, Svetonij, Cicero, orfiki).

(2) Veda o božanskih rečeh in poimenovanju božanstva.

(3) Molitev, klic k bogu; hvalospevi njegovi previdnosti in dobroti.

(4) Filozofija o bogu ali bogovih; tudi špekulacije o božanstvu in božanskih resnicah.

(5) Mistično združenje z božanstvom (Enim; Proklos).

(6) Sistematična doktrina o božjem obstoju, lastnostih, imenu; o dokazih za njegov obstoj ipd.

Že v predsokratski filozofiji je razmišljanje o božanstvu prisotno pogostejše, kot razmišljanje o čemer koli drugem, ni pa še sistemizirano. V Diels-Kranzevih *Fragmentih predsokratikov*, Berlin 1937,

za mite in religijo; da ne mara niti za ime svojega božanstva, še manj za dokaze o njegovem obstoju ali za sistem nauka o »najvišjem bitju.« Prav malo nam bo mar tudi za religijo in religiozno (*pistis*) branje svetih spisov, saj lahko judovstvo le s težavo, in ne brez ostanka, skrčimo na to, kar z *religioznim* razumemo danes. Postava je več kot religija, je *summa* judovske kulture, velika listina etike in najboljšežnji dokument o človekovem dostojanstvu. V *njej je popolnoma vse* (Mišna (= M) Abot 5,22). Kot je sicer navada v pogodbah, paktih in zavezah.

Postava torej ni le Peteroknjižje s preroško in modrostno literaturo, ampak (pravno) izročilo Izraela v celoti: tudi Mišna (II. stoletje), Talmud (IV. oziroma VI. stoletje) in vzporedno slovstvo, ki novim časom primerno razlaga biblične določbe. Jahvejeve Postave ne gre krčiti le na njeno etično razsežnost. Brati jo velja tudi kot zgodovinski, kulturno-civilizacijski, pravni, religiozni in etnološki dokument, ki priča o padcih in vzponih starega Izraela. Skoraj toliko kot etike je v judovskem izročilu tudi greha in nasilja. Etnično čiščenje Kanaana, vojne in zločini na dvoru; razvrat, korupcija, spletke, sovraštvo med rodovi ... Judovska zgodovina je sinteza protislovij, zato ne preseneča, da je protislovnata tudi nacionalna literatura, celo Sveto pismo samo.

208

Pogled na svet in človeka, kakršnega nam predstavlja elohistični avtor prvih poglavij Geneze, denimo, ni takšen, kakršnega nam predstavlja Jozuetova knjiga. In ta spet ni takšen, kakršnega najdemo v preroški in modrostni literaturi.

govori o bogu (»teos«) kar osem stolpcev, o »physis« in »kosmos« pa le šest; prim. G. Vlastos, *Theology and Philosophy in Early Greek Thought*, v: *Studies in Presocratic Philosophy I*, str. 92 in sl., London 1970. Pri Platonu je spoznanje in priznanje božanstva sploh pogoj za državljanstvo, pri Aristotelu pa že pravi sistem, del »pozorno spregledovalne filozofije.« (*Metafizika* 1026a18; prim. tudi H. A. Wolfson, *The Knowability and Describability of God in Plato and Aristotle*, v: *Studies in the History and Philosophy of Religion I*, str. 98-114, Cambridge Mass. 1979).

Iz perspektive rabinskega judovstva je teologija (podobno kot filozofija) le abstraktno besedičenje, grški in poganski konstrukt, ki nima z Jahvejem prav nikakršne zveze, čeprav je hkrati res, da bomo med srednjeveškim judovstvom arabske, aristoteljanske provenience, našli tudi teologe s pravimi teološkimi sistemi. V teološki epistemologiji Zahoda seveda ne gre brez Aristotela, Pavla, Avguščina, Origena, Prokla, Cicera in drugih helenističnih teoretikov, ki so bistveno sooblikovali nauk, teologijo o novozaveznem Bogu. Jasno torej, da je tako zastavljen teološki nazor v (bolj ali manj) izrazitem navzkrižju z judovstvom in s semitskim pojmovanjem božanstva; da je, prav zaradi svoje grško-rimske provenience, neprimeren za našo razpravo. Kolikor bolj bo naše obzorje, jezik in mišljenje - naj bo to naša teza - zaznamovano s teološkimi konstrukti *grštva*, toliko bolj nepopolna, če ne popolnoma napačna, bo naša beseda o *judovstvu*.

Nekaj je govoriti o človeku, njegovem dostojanstvu in mestu v svetu na osnovi Visoke pesmi, nekaj drugega pa na osnovi Jobove zgodbe. Nekaj drugega na osnovi zgodb patriarhalne agrarne skupnosti, nekaj drugega pa na osnovi etike urbanih izobražencev poznega judovstva. Človek in človeštvo judovske apokaliptične literature se spet bistveno razlikuje od pojmovanja, kakršnega zasledimo v rabinskem judovstvu, v Talmudu. Potem je tu še razlika med palestinskim in babilonskim Talmudom. Med nazori Judov doma in tistimi v diaspori; med Galilejci in Jeruzalemčani; med farizeji, saduceji, zeloti, eseni in kristjani. Tu so razlike med jurisprudencijskimi šolami Hilela in Šamaja, med nazori slovitega učitelja (rabina) Akibe, Simeona in nešetih (okrog dva tisoč osemsto) učiteljev Postave, o katerih govori rabinska literatura. Tu so, dalje, različne judovske ločine in skupnosti, s samo njim lastno življenjsko filozofijo in pogledom na človeka in njegovo razmerje do Boga. Tu so mesta in akademije z lastno duhovno in intelektualno tradicijo; vplivi Daljnega vzhoda in Sredozemlja, semitskega in helenističnega sveta. Dodatno se zaplete, če smo pozorni na samo etimologijo ključnih besed in besednih zvez, na literarne vrste in strukturo besedil, na prevode (aramejščina, grščina, latinščina) in njih pomankljivosti. Če se seveda prej ne izgubimo v množici interpretacij, argumentacijskih pravil, besednih iger, asociacij, antropoloških nazorov in teorij.

Ker judovstvo ne pozna sistematičnega kodeksa človekovih pravic, dolžnosti in svoboščin, bo tudi naša razprava o tem prej mozaik maksim, rabinskih naukov in anekdot, kot pa magna karta semitske etike.² V poglavjih o osebnem, družinskem in javnem življenju (post-) bibličnega judovstva sem skušal zbrati reprezentativne odlomke rabinske literature, ki lahko podajo vsaj približno podobo o življenjski filozofiji in etiki hebrejske družbe.

SKRB ZASE

Če za biblično judovstvo velja, da stavi predvsem na absolutno avtoriteto narodnega božanstva ter na neprizivno logiko Mojzesove Postave, je rabinsko, tj. postbiblično judovstvo zasnovalo neko docela drugačno matrico religije,

² Prikaz idej in prakse judovske etike glej npr. pri I. Epstein, *Talmudic Judaism (II), Ethics and Virtue*, v: *Judaism*, str. 146–159; Penguin 1959; B. Cohen, *Law and Ethics in the Light of Jewish Tradition*, v: *Jewish and Roman Law*, str. 65–121, New York 1966; R. H. Snape, *Rabbinical and Early Christian Ethics*, v: *A Rabbinic Anthology*, str. 617–639, New York 1974; *Encyclopaedia Judaica*, »*Ethical Literature, Ethics*,« zv. 6, stolpci 922–942, Jeruzalem 1972.

kulture, avtoritete in življenjske filozofije. Hkrati s padcem jeruzalemskega templja (leta 70) pade namreč tudi mit o absolutni pravičnosti Boga Jahveja, tempeljske duhovščine in Svetega pisma. Bog ni več Absolut in biblični miti ne prepričajo več. Mišna rabinskega judovstva ni mitološko besedilo, ampak odprt diskurz brez večnoveljskih zaključkov.³ Če je prej govoril le Bog, je zdaj na vrsti človek. Če je bila poprej etika pravzaprav le drugo ime za poslušnost božjim zapovedim, je zdaj izobraženi Jud ta, ki uči, kaj je dobro in kaj zlo, in *zakaj*. Ne tako kot nekoč: *ker sem to rekel jaz Jahve, tvoj Gospod! Že res, da je dal Postavo, ni je pa študiral, zato vsega ne razume.*

Rabinska etika ne sledi zapovedim, ampak razlogom zanje. Njena maksima ni »ubogaj!« ampak »študiraj, da boš razumel«. Ne odrešuje in ne kultivira mit, ampak razum in študij.⁴

Študij Postave (heb. *talmud tora*) je temelj kulture rabinskega judovstva, postati učitelj (in ne svečenik) pa ideal pobožnega Juda. Študij je prvi pogoj vsake etike,⁵ pluralizem rabinskih šol pa *conditio sine qua non* prave svobode. Ker Talmud ni urejen sistem judovskega nauka, je tudi glede študija težko predstaviti zaokrožen doktrinalni koncept. Bolj smiselno je ohraniti mozaično formo rabinske modrosti, ter iz množice prilik, maksim in dovtipov povzeti neki splošen vtis.

210

Kdor najde modrost (= Postavo), najde življenje (prim. Prg 8,35), saj je modrost starejša od Boga (prim. Prg 8,22). Samo znanje je lahko vir prave sreče (prim. Ps 119,77), etike (v. 104) in neminljivega bogastva (v. 127).

Kdor ne študira, bo gotovo kmalu postal krivoverec ali odpadnik (prim. M Abot 1,11). Kdor pa se posveti preučevanju Postave, bo povsod priljubljen in dobrodošel. V svetu helenističnih herezij in cenениh duhovnih ponudb bo pričal o pravi človečnosti in resnični modrosti (prim. M Abot 2,5). Širil bo kulturo miru (M Abot 1,12), pravičnosti in ljubezni. Čeprav si tega ne želi, bo hočeš nočeš postal avtoriteta (M Abot 1,10); srečen je lahko, kdor ga je rodil (M Abot 2,8; prim. tudi Lk 11,27). Kdor je osvojil nauk Postave, je svoje življenje naredil

³ Glej J. Neusner, *The Four Stages of Rabbinic Judaism*, zlasti str. 98–108, London 1999.

⁴ Ta proces je smiselno mogoče primerjati z grškim »od mitosa k logosu.«

⁵ Primerjaj filozofijo Platonove *Države* in *Zakonov*, oziroma interpretacijo W. Jaegera, *Paideia, The Ideals of Greek Culture I–III*, Oxford 1986 (1943).

večno (M Abot 2,7 v zvezi s Prg 8,35 in 5 Mz 30,20). Sam Jahve bo prisedel za njegovo mizo in obilno blagoslovil njegov študijski napor (M Abot 3,6).

R. Juda (okrog leta 200) je učil: *Pri petih se začne učenje Svetega pisma, pri desetih z Mišno, pri trinajstih postaneš pokoren zapovedim, pri osemnajstih začneš z radostmi zakonske zveze, pri dvajsetih s službo in z vojaščino, pri tridesetih si na vrhu moči, pri štiridesetih ti je že vse jasno, pri petdesetih lahko daješ nasvete* (M Abot 5,21).

Postava je večja od duhovniške ali kraljevske službe. Kralj se lahko postane pod tridesetimi pogoji,⁶ duhovnik pa pod štiriindvajsetimi.⁷ A Postavo je mogoče študirati le pod osemindvajsetimi pogoji. Ti so: s pazljivim poslušanjem, po natančnem vrstnem redu, z razločnimi naglasi, z razumevanjem in z bistrostjo srca. S strahom in z globokim spoštovanjem; s skromnostjo in v veselju, s služenjem modrim in razumnim.⁸ V družbi s tovariši, v razpravljanju z učenci; v zbranosti in z dobrim poznavanjem Svetega pisma in Mišne. Z zmernostjo v spanju, v poslih in v stikih s svetom. V veselju, a tudi v dolgem trpljenju. Z dobrim srcem in z zaupanjem v modrega človeka; z uklonom opominu, s spoštovanjem vsakogar; z veseljem nad svojim deležem in s ščitom okrog svojih besed. Brez iskanja slave in časti. S tem da sem priljubljen med ljudmi, da ljubim povsod Prisotnega in vse človeštvo. S hojo po poteh pravice, poštenja in opominov. S tem da se izogibam slave in časti, da se z modrostjo ne baham, in se ne naslajam, ko razsojam v pravdi. S tem da nosim bremena skupaj s svojimi tovariši, da jih presojam z naklonjenostjo in jih vodim do resnice in miru. Pod pogojem, da sem ob študiju popolnoma miren, da sprašujem in odgovarjam, poslušam in po preudarku tudi sam kaj dodam. S tem da se učim, ko se učim, in da se učim tudi, ko delujem. S tem da priznavam učitelja za pametnejšega od sebe, da natančno prisluhnem njegovim besedam in da kasneje, ko jih navajam, vedno navedem tudi ime učitelja, ki me jih je naučil (M Abot 6,6).

Šola je torej ena temeljnih institucij judovstva,⁹ študij in razumevanje Jahvejeve

⁶ Glej deloma 1 Sam 8,11-17 in M Sinedrij 2,2; 2,3; 2,4; 2,5.

⁷ Prim. 4 Mz 18,8 sl. in rabinsko interpretacijo teh določil.

⁸ Prim. Prg 13,20.

⁹ Glej G. F. Moore, *Judaism II*, str. 239–247 in E. Schurer, *The History of the Jewish People II*, str. 314–380. Zanimivo, kako si tudi Platon prizadeva vzpostaviti takšno državo (prim. njegove *Zakone*), kjer bosta šola in izobrazba (ne pa mit, vojska, sofisti in politični povzpnetniki) zagotovilo družbene

Postave pa nujni pogoj pravičnega življenja in ugleda v družbi,¹⁰ saj *neumnež ne more biti pobožen* (M Abot 2,5).

»Vse izobraževanje je imelo en sam cilj: biti drugačen je zakon obstoja. Bodite drugačni, kot sem jaz, vaš Bog, drugačen Bog. Če ste različni, ste moji, če ne ...«¹¹

Ker se plemenitosti kakega naroda ne meri po njegovem kultu ali religiji, ampak po izobrazbi in (pravni) kulturi, je tudi za razumevanje identitete rabskega judovstva in njegove etike nujno uvideti, kako ključnega pomena je po padcu Jeruzalema (l. 70) študij Jahvejeve Postave in kako postranskega ritual, obredje in religiozne fantazme. To, kar je bil nekdanj duhovnik, je zdaj učitelj, izobražen laik. Kar je bil nekdanj zgodovinski mit o izhodu iz Egipta, o kraljih Davidu in Salomonu, je zdaj racionalni diskurz o nešteto stvareh vsakdanje prakse, brez vsake fikcije vrhovne avtoritete. Le študij in razum lahko premagata mite in legende, arhaične vzorce agrarnega Izraela, in usposobita narodnega duha za življenje v odprti, pluralni meščanski družbi. Izobrazba vzpostavlja avtoriteto argumenta ter tako v samem bistvu zanika princip dednosti (duhovščina, kralji, »Davidov rod«) kot legitimacije za družbeno moč in ugled. Vsak, ki študira, je »kralj«. Kdor »ve«, je enak Bogu, kdor »razume«, je več kot tisti, ki vlada. Kdor je moder, je večji od tistega, ki je religiozen. Angažirani intelektualec (rabin) razume bolje od pesnika (filozofa) in profesor stori več dobrega kot svečenik. *Tisti, ki so mnoge pripeljali do pravičnosti, pa bodo kakor zvezde za vso večnost* (Dan 12,3).

212

stabilnosti in kjer bo študij zakonov prva dolžnost vseh državljanov. Tudi atenska Akademija je začela kot šola pravoznanstva, šele kasneje je zašla v abstraktne metafizične špekulacije.

Sploh je zanimivo, kako sorodne judovskim so mnoge misli Platonove filozofije. Značilna v tej zvezi je že njegova delitev idealne države na dvanajst upravnih enot (*Zakoni* 745c), obvezno in dolgotrajno šolanje otrok in mladine, petdeset let kot doba zrelosti (prim. M Abot 5,12 in *Zakoni* 755a) in teokracija kot družbeni princip. Predvsem pa zaveza zakonom in pravičnosti kot temelju družbene etike.

¹⁰ Semantični koreni mnogih besed, povezanih s študijem, so v hebrejščini vezani na pismenko *lamed*. Edino izmed dvaindvajsetih pismenk hebrejske abecede, ki s svojim vrhom presega črtovje. Samo ta štrli iz urejene vrste besedila in edina odstopa od pravila hebrejske pisave, ki z navidezno gornjo črto določa vrh vsem pismenkam. Tako kot sama črka tudi učeči se Jud izstopa iz ravne vrste posameznikov in »sili kvišku.« Prim. M. A. Ouaknin, *The Burnt Book, Reading the Talmud*, str. 146, Princeton 1995.

¹¹ L. Baeck, *The Essence of Judaism*, str. 261, New York 1948.

Jahve rabinskega judovstva ni več »močni in silni,« grmeče božanstvo z iztegnjenim laktom, ampak član učenege omizja, diskutant, ki marsičesa sploh ne razume. Neka babilonska akademija (*ješiva*) je v II. stoletju vabila študente z udarno reklamo: »Tudi Jahve v nebesih ne razume vsega. Bi pa to zagotovo razumel, če bi hodil v našo šolo.« Znanje odpira pot do svetosti, ki je bolj sveta kot Presveto sredi jeruzalemskega templja.¹²

Študij *Postave* je smiselno nadaljevanje Jahvejevega stvariteljskega načrta in edina pot do uvida v božje bistvo. Kot sname ženin tančico z obličja neveste, tako učeči se Jud odstira podobo svojega božanstva. Izobrazba je pogoj vsake religioznosti in kvalitete medosebnih odnosov. Je zagotovilo demokratičnega sožitja, ki ne pozna vladavine absolutnih avtoritet, duhovščine in dedičev krone. Največ velja *krona dobrega imena* (M Abot 4,13). Prava svoboda ni najprej politična, ampak akademska kategorija. Vsak pravi rabin je heretik, saj niti dva ne učita enako. Vsak ve za drugačno podobo Boga, vsak moli po svoje, vsak ima svojo sekto podiplomskih študentov. Nič ni »uradno,« nikogar ni, ki bi dal »imprimatur;« ves Talmud je brez dokončnih odgovorov in sklepnih dognanj. Ni nihilizem, če rečemo, da Talmud ne pozna ene same resnice.

213

Če si osvojil nauk Postave, ne pripisuj sebi te zasluge. Prav zaradi tega si bil namreč ustvarjen, je učil r. Johanan, Zakajev sin (M Abot 2,8). *Kjer ni Postave, ni dobre vzgoje in kulturnega vedenja* (M Abot 3,17), je dodal r. Eleazar. R. Joše pa je oznanil: *Kdor spoštuje Postavo, bo tudi sam spoštovan med ljudmi* (M Abot 4,6).

Študij *Postave* je dolg in naporen, saj pravica in pravičnost ne poznata cenениh rešitev in hitrih tečajev. Temu primerno je zahteven tudi zaključni izpit.

Profesor Lakiš je svojim učencem naročal, naj pred izpitom kar štiridesetkrat ponovijo vso snov,¹³ r. Ada, Abahujev sin, pa je učil, da bo za izpitno komisijo dovolj, če bodo študentje »le« štiriindvajsetkrat sistematično preučili predpisano tvarino. Če bi kdo vsemu navkljub še vedno ne razumel, naj poišče vzroke za to najprej sam pri sebi. Se je učil sistematično ali stihijsko? Je pravočasno vprašal, če česa ni razumel? Ali pa ga učitelj res ni znal pritegniti?¹⁴

¹² Prim. Babilonski Talmud (=TB) Sota 4b.

¹³ Prim. TB Tanait 8a v zvezi z 2 Mz 34,28.

¹⁴ Prim. M Abot 1,15; 1,16

Kdor študira individualno, zagotovo ne bo nič razumel.¹⁵ Vedno se študira v skupini (šoli), Postavo pa se bere naglas, da se ohrani v spominu čim večjega števila ljudi. Študij se vedno začne z molitvijo. *Če vidiš generacijo, nad katero so se zgrnili oblaki lenobe in slabih vplivov (če je študij sploh več ne zanima), je to zato, ker je že predhodni rod opustil molitev* (TB Tanait 7a). Največja sreča je, če te kdo vpraša o Postavi in te povabi k dialogu o katerem izmed njenih določil.¹⁶

Kot malo drevesce lahko vname veliko, lahko tudi mlad študent vzdrami ostarelega učitelja. R. Hanina je nekoč iskreno priznal: *Veliko sem se naučil od svojih učiteljev, še več od svojih tovarišev. Največ pa sem se naučil od svojih študentov* (TB Tanait 7a).

214

Kdor se ne uči, pa bi se lahko, je nemaren nevednež (gr. *idiotes*, heb. *am-haarec*), ki ni vreden niti pozdrava, še manj besede ali mesta v družbi. Judovstvo razume, da objektivno ni mogoče, da bi se vsak Jud intenzivno posvetil študiju, saj nima vsak ustreznega talenta, sredstev in sreče z učiteljem. V Talmudu je ohranjena zanimiva molitev Juda s province: *O Bog, ne sodi nas tako, kot sodiš tiste v velikih mestih. Mi živimo v revščini in pogosto študiramo lačni* (TB Erubin 21b). Nikakor pa farizejsko judovstvo ne razume lenuha, ki *pozno vstaja, popiva že dopoldne in klepeta o praznih marnjah* (prim. M Abot 3,10). Tak človek *je zgrešil smisel svojega življenja* (M Abot 3,4; 4,5), saj ne razume, in noče razumeti, temeljnih zakonitosti človeške družbe. Naj bo kdo še tako reven, daleč v provinci, ali še tako zaposlen; vsaj ob sobotah naj vzame knjigo Postave in pogleda, kako mu je živeti, da bo pravičen in v veselje vsej skupnosti. Osebno dostojanstvo, ugled in človekove pravice niso avtomatična pritička judovskemu individu, ampak nagrada za njegov trud in logična posledica vložka v študij Postave. *Kdor se ne uči, je zapisan smrti* (M Abot 1,13), kdor pa je osvojil modrost Postave, *je svoje življenje naredil večno* (M Abot 2,7). Kdor ne pozna Postave, ne sme biti za pričo, ne sme biti član dobrodelnih združenj, niti varuh otrok (prim. TB Pesahim 49b). Prej ali slej bo postal razbojnik, krivoverec ali malikovalec. Ker ne pozna Boga, bo častil karkoli, ker ne ve za pravičnost, bo delal krivico. Zlepa ne bo mogel dobiti žene, saj bo vsakemu Judu pod častjo, dati mu svojo hčerko. *Kdor svojo hčerko omoži z neukim, stori enako, kot da bi jo nastavil levu pred gobec* (TB Pesahim 49b).

¹⁵ Prim. TB Tanait 7a.

¹⁶ Prim. TB Erubin 54a.

Vpričo nevedneža (*am-haarec*) se sploh ne pogovarja, saj bo z nesmiselnimi vprašanji podrl vsak dialog (prim. Sir 22,10). Ker nič ne ve, ne bo ničesar razumel, a mislil bo, da je dojel bistvo. *Bedakovo srce je kakor razbit vrč, nobenega spoznanja ne bo držalo* (Sir 21,14). *Bedakova beseda je kakor brema na potovanju* (Sir 21,16). *Nad mrtvim žaluj, ker mu je ugasnila luč, nad bedakom žaluj, ker mu je ugasnila pamet* (Sir 22,11). *Vsi, ki ga vidijo, se mu posmehujejo, kremžijo ustnice, zmajujejo z glavo* (rabinska interpretacija Ps 22,8). Ko neumnež govori, si celo sam Jahve zatisne ušesa.¹⁷ *Postava iz ust modrega je v veselje vsem, ki jo slišijo, besede Postave iz ust neumneža pa so za ljudstvo ostre kot žebelj* (Midraš Raba, Numeri 14,4). *Sedem je značilnosti tepca in sedem modreca. Modri ne govori pred nikomer, ki je v modrosti večji od njega. Ne prekinja svojega tovariša in ne hiti z odgovorom. Sprašuje le bistvene stvari in dostojno odgovarja. Najprej govori o eni, in šele nato o drugi stvari. Če česa ne ve, to tudi prizna. Resnico dopušča tudi drugi strani. Neumnež pa ravno obratno ...* (M Abot 5,7). Neumnež sicer ima pravico do preživetja, nima pa pravice do besede, do javnih služb in splošnega zaupanja.

V še večji nemilosti pa je tisti, ki je *nekoč sicer študiral Postavo, potem pa je vse pozabil* (TB Pesahim 49b). Tak bolj sovraži svoje učitelje, kot vsi neuki (prav tam). Pravični Jud bo *prodal vse, kar ima, in si za ženo skušal najti hčerko učitelja Postave* (TB Pesahim 49a).¹⁸ Če je ne bo našel, naj poišče hčerko kakega uglednega Juda, predstojnika shodnice. Če ne najde tudi te, naj vzame hčerko človeka javnega zaupanja, razdeljevalca socialne pomoči, ali pa hčerko osnovnošolskega učitelja. *Nikdar, za božjo voljo, pa naj v zakon ne jemlje kmečkih deklin, saj so njih očetje (am-haarec) vredni vsega prezira, žene so prava golazen, o deklinah pa je sploh rečeno: »Preklet, kdor leže h kateri koli živali«* (interpretacija 5 Mz 27,21 v TB Pesahim 49b).

Sobota je dan za študij Postave. Kralj David jo je študiral vsako soboto (TB Šabat 30a). Ta dan je zapovedana stroga tišina, prepovedano je vsako delo in popotovanje. Če se Izrael res kje bojuje zoper sovražno vojsko, se samo zato, da bi bil na mejah končno mir in bi po vsej deželi lahko študirali Postavo (prim. TB Makot 10a). Študira se podnevi, dokler je kaj svetlobe. Božja do-

¹⁷ Drugačno je mnenje nekega rabina v Talmudu (TB Sinedrij 106b), ki uči, da ima Bog Jahve rad tudi neumneže, saj so njihove misli bolj naivne in priscrne kot tiste učenih rabinov. Prim. še Enc. Judaica, »Am ha-arec,« zv. 2, stolpci 833–836.

¹⁸ Prim. podobno formo pregovora pri Mt 19,21 in vzp., kjer novozavezno izročilo enači Jezusa iz Nazareta z Jahvejevo Postavo.

brotu pa pošilja mesec in zvezde prav zato, da lahko študiramo tudi, ko pade noč (prim. TB Erubin 65a). Celu sam Bog Jahve v nebesih vsak dan študira Postavo (prim. TB Aboda Zara 3b). *Študij Postave zbistri duha, tako kot vetroven dan na severu* (prav tam). Študirati je dolžan vsak Jud. Star ali mlad, zdrav ali pohabljen, reven ali bogat, lačen ali sit.¹⁹ Tudi tisti, ki živi od miloščine, ni tako ubog, da bi ne mogel brati Postave. Kdor je reven, naj se uči, da bo bogat, kdor pa je bogat naj študira, da bo doumel, da bogastvo ni največ, kar ima. Kdor je lačen, naj študira, da bo nekoč lahko sedel za polno mizo. Kdor je sam in osamljen, pa naj se uči, da bo nekoč gotovo priljubljen in oče velike družine. Bolnik naj študira, da prežene trpljenje,²⁰ umirajoči pa zato, da bo v družbi na onem svetu lahko sodeloval v razpravah. Kdor je star, naj študira, da se bo spomnil trenutka, *ko je bilo prvič* (TB Erubin 54b). Komur ni vse jasno, naj vztraja in se loti tudi najtežjih poglavij; čez čas bo razumel, česar danes še ne razume, saj kvaliteten študij logično pripelje do razumevanja Postave kot take. Kdor študira, ker špekulira o boljši službi, ugledu v družbi ali akademskem naslovu, naj tudi izvoli tako početi.²¹ Prej ali slej bo spoznal, da bistvo ni v dohodkih, ugledu in v doktorskem naslovu. Postava mu bo razsvetlila srce in dala pravo spoznanje. Tudi kmečki gospodar s hribov v Galileji, ki ni nikdar hodil z učiteljem Postave, saj živi v odročni vasi, naj študira vsaj čez zimo. Le tako bo spoznal načela umnega gospodarjenja ter jeseni napolnil žitnice in kadi, mnogo bolj kot njegovi neuki sosedge. *Kdor govori »Ko bom imel čas, bom pa študiral«, gotovo nikoli ne bo imel časa* (M Abot 2,4). Človek nima pravice pričakovati, da bo takoj razumel ves smisel Postave, kot tudi nima svobode, da bi se odrekel prizadevanjem v tej smeri (prim. M Abot 2,16). Študij Postave ni za svetnike, ampak za grešnike, saj *ne potrebujejo zdravnika zdravi, ampak bolni* (Mt 9,12 = Mr 2,17 = Lk 5,31). *Postava ni za angele* (TB Joma 30a). R. Eleazar, Azarijev sin, je učil svojevrstno dialektiko: *Kjer ni Postave, ni dobre vzgoje; če ni dobre vzgoje, pa ni študija Postave. Če ni modrosti, ni strahu božjega; če ni strahu božjega, pa ni modrosti. Če Postave ne razumemo, je tudi osvojiti ne moremo; če je ne osvojimo, pa je nikoli ne bomo razumeli. Brez dobre hrane ni študija Postave, brez študija Postave pa nikoli ne bo dobre hrane* (M Abot 3,17). *Kdor spoštuje Postavo, bo tudi sam spoštovan med ljudmi. Kdor jo sramoti, bo tudi sam osramočen* (M Abot 4,6). *Kdor izpolnjuje Postavo, ko je siromašen, jo bo ob koncu izpolnjeval kot bogat človek. Kdor pa*

216

¹⁹ Prim. TB Joma 35b.

²⁰ Prim. TB Erubin 54a in TB Kidušin 30b.

²¹ Prim. TB Pesahim 50b. Drugačno je mnenje v TB Berakot 17a.

jo zanemarja, ko je bogat, jo bo ob koncu zanemarjal kot siromak (M Abot 4,9). Kdor študira iz veselja in radovednosti, bo kmalu vsem veljal za dragocenega svetovalca in tovariša. Imenovali ga bodo naš ljubljani, dragi prijatelj, božji ljubljenc, človekoljub.²² Študij Postave ga naredi modrega, pravičnega, pobožnega, pokončnega, zvestega in suverenega.²³ Ženska ni dolžna študirati Postave. Bo pa v nebesih kljub temu bogato nagrajena, saj bi brez njene skrbi mož in njuni sinovi gotovo zamujali na predavanja.²⁴

Nad vrati neke predavalnice v Babilonu je bila napisana molitev pred poukom: *Naj bo, o Bog, tvoja volja, da ne storim nobenega prestopka in da se ne bom motil v zadevah Postave. Daj, da me bodo sošolci veseli* (TB Berakot 28b).²⁵ Nekje drugje pa so poznali geslo: *Kdor navznoter ni tak kot navzven, naj ne vstopa v predavalnico* (TB Joma 72b). Učenci so kot vojaki bitke za Postavo (TB Sinedrij 111b). O solidarnosti med učitelji Postave priča več anekdot in talmudskih pričevanj. Nekega jutra so v zbornici babilonske akademije obsedeli vsi učitelji z razpuščenimi lasmi, v solzah in globokem žalovanju. Ko jih je upravnik povprašal, čemu in zakaj splošno žalovanje, je vstal ravnatelj, si obrisal solze in odgovoril: *Naš dragi kolega se je trudil mesece in mesece, ko je zbiral gradivo in pisal znanstveno razpravo. Zdaj, ko jo je naposled končal in jo je menil objaviti, jo je pa – izgubil. Nikakor je ne more najti! Vsa šola žaluje in vsa zbornica joka z njim* (TB Baba Mezia 33a).

Vsak študent naj se kdaj namerno spozabi in ravna zoper določila Postave, da bo videl, kako sramotna je napaka.²⁶ Le tako bo lahko prizanesljivejši in bolj toleranten do prestopkov drugih.

Kdor je uspešno končal študij Postave, ima trojno skrb in odgovornost.

- (2) Dolžan je poučevati in prenašati svoje znanje na mlajše.
- (3) Kot izobražencu mu je zaupana služba sodnika (*dajan*), ki v starem judovstvu ni samostojen poklic.
- (4) V okolju, kjer živi, mora sodelovati v službah lokalne samouprave in skrbeti za vsestranski razvoj kraja.

²² Prim. M Abot 6,1.

²³ Prim. prav tam.

²⁴ Prim. TB Berakot 17a.

²⁵ Tudi Sokrat moli pred in ob koncu filozofske razprave; prim. Platon, *Faidros* 64, slov. prevod.

²⁶ Prim. TB Berakot 33b; TB Hulin 43b; TB Nida 111b.

Študij brez namena nima namreč prav nobenega smisla. *Kdor pravi, da ga zanima le študij, sploh ne zna študirati* (TB Jebamot 109b). Kdor študira le zaradi dobička in kariere, gotovo nikoli ne bo uspel razumeti bistva Postave. Tisti, ki se je namenil le študirati, ne pa tudi delovati, tudi doštudiral ne bo nikoli (prim. TB Jebamot 109b).

Koncil v Lidi (I. stol.) je razpravljal o tem, ali je več delo ali študij. Rabi Akiba je dokazoval, da gre študiju primat zato, ker *razumevanje* nujno vodi v *delovanje*, ne pa obratno. Koncil je sprejel njegovo razlago in razglasil študij kot *conditio sine qua non* judovske kulture.²⁷

Kdor razume Postavo, ve, da Bog ne gleda na intelekt, ampak na pravičnost misli, besed in dejanj. Kdor ni študiral, pa prav zato zmotno meni, da je študij privilegij izbrancev in edina pot do večne sreče.

Pred Bogom smo vsi enaki. R. Juda, Šalomov sin, je učil: *Če pride ubožec in povzdigne svoj glas, ga ne bo poslušal nihče. Če pa pride bogat človek, ga vsi poslušajo in radi ga sprejmejo. Pred Bogom pa ni tako. Pred Njim smo vsi enaki: moški in ženske, hlapci, bogati in revni* (Eksodus Raba Bešala 21,4). Prav tako tudi pred sodnikom. *Ko sodiš in prideta predte revež in bogataš, ne reci: »Revežu bom verjel, bogatašu pa ne.« Prav tako kot poslušáš reveža, moraš poslušati tudi bogataša, kot je rečeno: »Pri sodbi se ne ozirajte na osebe; poslušajte tako majhnega kakor velikega; nikogar se ne bojte.«*²⁸ Stranke pravzaprav ne stojijo pred sodnikom, ampak pred Bogom, ki je v Izraelu edini sodnik. *V pravdi stojiš pred Bogom. Ko so prihajali po pravično sodbo k r. Akibi, je ta opozoril prisotne v dvorani: Zavedajte se, pred kom stojite! Ne pred Akibo, ampak pred Stvarnikom sveta* (Palestinski Talmud (= TP) Sinedrij 1,1 18a). A tudi sodišče samo se mora zavedati, komu sodi, pred kom bo sojeno in kdo je tisti, ki sodi z njim. *Sodnik, ki sodi po pravici, kliče božji blagoslov nad Izrael* (TB Sinedrij 7a). Krivični sodnik pa je ne bo odnesel le z denarno kaznijo, ampak bo Bog sam zahteval njegovo smrt.²⁹ V nič manjši nevarnosti pa ni tudi dobrosrčni sodnik, ki gleda le na vrednost spornega predmeta in ki hitro podleže govoričenju strank. Ko gre za izbor sodnikov, so torej na mestu največja preudarnost in visoki kriteriji. *Ko izbiraš sodnike, ne reci: Ta je tako lep, ali: Močan je, ali: Moj sorodnik je, ali: Enkrat*

²⁷ Prim. TB Kidušin 40b; TB Megila 27a; TB Baba Kama 17a.

²⁸ Interpretacija 5 Mz 1,17. Navajam po *A Rabbinic Anthology*, str. 386.

²⁹ Prim. Šifre Deuteronomij 9,67a; Prg 22,22-23.

*mi je že posodil denar, ali: Zna mnogo jezikov – tega postavimo za sodnika.*³⁰ Izušeni sodnik, ki bo že v začetku pravde spoznal, kdo je kriv in kdo nedolžen, tega ne sme pokazati navzven. Do konca obravnave mora preverjati svoj prvi vtis in dosledno enakopravno obravnavati obe stranki. Predpostavi naj, da ga je prvi vtis le preslepil. Osvoboditi se ga mora, kot se ga je sam Jahve v pogovoru s kraljem Davidom. *Kralj Salomon mi je res zgradil veličasten tempelj, vseeno pa sta mi mnogo ljubši pravica in pravičnost* (TP Berakot 1,1 4b). Stranki pred sodnikom morata biti vedno obravnavani enako. Ko ena stoji, druga ne sme sedeti. Ne smemo eni dovoliti, da pove vse, kar hoče, drugi pa ukazovati, naj bo kratka in jedrnata (prim. TB Šebuot 30a).

Biti sodnik je tako velika odgovornost, da so se ji izmikali tudi mnogi rabini.³¹ R. Simeon je molil: *Blagoslovljen in zahvaljen bodi Usmiljeni, da nisem dovolj učen, da bi sodil* (TP Sinedrij 1,1 18a). Skušnjava vsakega sodnika je, da bi sodil bližnjega le po prestopkih, ki mu jih očita tožnik. Izraelov sodnik sodi po zasluženju; *svet bo sojen v dobroti, glede na obilje dobrih del* (M Abot 3,15). R. Naman, Izakov sin, je učil: *Prestopek z dobrim namenom je boljši kot zapoved, izpolnjena s slabim* (TB Nazir 23b).

Rabinska modrost uči, da človeško sodišče najprej muči in nateza, ko priznaš, te pa obsodi. Božje sodišče pa najprej obsodi, ko priznaš, pa odpusti.

219

DOSTOJANSTVO DRUŽINSKEGA ŽIVLJENJA

Čeprav je intelektualna formacija bistveni pogoj osebne svobode, sreče in dostojanstva, pa je za pravičnega Juda šele zakonska zveza tista, ki dovrši njegovo osebnost, ga na najpopolnejši način približa Bogu ter ga v stvariteljski moči ljubezenskega akta izpopolni kot nadaljevalca božjega načrta. *Kdor nima žene, sploh ni pravi moški*, uči Talmud (TB Jebamot 62b), pri čemer izhaja iz svetopisemske maksime, *da ni dobro za človeka, da je sam* (1 Mz 2,18). *Kdor je brez žene in otrok, ne bo prišel v nebesa* (TB Šabat 31a). Samski stan je torej

³⁰ Iz rabinske literature, navajam po *A Rabbinic Anthology*, str. 387.

³¹ Sodoma je zašla v greh zato, ker ji je sodilo pet »sodnikov.«

(3) Napačna načela.

(4) Laži.

(5) Prostaštvo.

(6) Krivotvorci pravičnosti.

(7) Oderuhi.

Midraš Raba, Geneza 50,3.

zoper božjo voljo in človekovo dostojanstvo, saj ne more voditi k dobremu, ampak v zlo, nečiste misli in v osamo. Idealno stanje je življenje v dvojce. Judovski ideal popolnosti, osebne svetosti, sicer nujno predpostavlja temeljit študij in razumevanje Postave, a prava svetost (*kadoš*) je dopolnjena šele z zaroko (*kidušin*). Od antike do danes ne poznamo rabina, ki bi ne bil poročen, razen nekega bibliofila Simeona, Azajevega sina. Ko so mu kolegi nekoč oponesli, da o ljubezni le bere in govori, a je ne živi kot mož in oče, jim je v zadregi odgovoril: *Kaj morem? Kaj morem! Moja prva in zadnja ljubezen je Postava* (TB Jebamot 63b).

Srečen zakon je najboljši izkaz študijskih prizadevanj; potrdilo tega, ali smo, in kako smo razumeli Postavo, posledično pa tudi dokaz božjega blagoslova: plačilo za leta odtegotvanj, branja in študijske vneme. Vrh osebne izpopolnitve moškega in ženske. Poroča je tako pomemben dogodek v življenju pobožnega Juda, da je ta, če nima denarja za poročna prstana in darilo izvoljenki, dolžan prodati celo lastni izvod Svetega pisma (!) in si z izkupičkom oskrbeti dostojno praznovanje.³² Tudi judovsko dekle se veseli poroke, čeprav ve, *da je poroka človeku usojena* (TB Sota 2a). Četudi bo njen zaročenec po poklicu *le pomožni delavec na polju, ga bo z veseljem poklicala z njive in predstavila svojim prijateljicam* (TB Jebamot 118b). Čeprav bo *nizkega stanu in kratke pameti, bo nevesta rada vzela nase breme skromnega družinskega življenja, saj ga ima kljub temu zares rada* (prav tam). Izbira pravega sozakonca je *tako težka kot prehod čez Rdeče morje* (TB Sota 2a). Idealna nevesta bo *umirjena, obzirna, skromna in delavna* (TB Sota 3b). Najbolje bo, če je vrh vsega še iz ugledne jeruzalemske družine,³³ ženinu sorodnega družbenega položaja,³⁴ let³⁵ in lepote.³⁶ Najraje hči učitelja Postave.³⁷ Jasno, da bo odločilen tudi njen zunanji videz: lepota njenih las, nog, glasu³⁸ in prsi.³⁹ *Arete* judovske ženske je lepota njenega telesa.

³² Prim. TB Megila 27a.

³³ Prim. M Tanit 4,8; TB Baba Batra 109b.

³⁴ Prim. TB Kidušin 49a.

³⁵ Prim. TB Jebamot 44a; TB Sinedrij 76a.

³⁶ Prim. TB Berakot 57b; TB Joma 74b.

³⁷ Prim. TB Pesahim 49a in b.

³⁸ Prim. TB Berakot 24a in Visoko pesem. Talmud poroča (navaja G. F. Moore, *Judaism* II, str. 189) o učitelju Šamaju, kako je glasno protestiral zoper »konvencionalne laži civilizirane družbe.« Namreč zoper pretirano čišlanje nevestine lepote. Nekoč, ko se je vrnil z ene takih porok, mu je prekipelo: »Kako je lepa! Kako je lepa! Kako je lepa! Ko pa smo vendar vsi videli, da je slepa in hroma!«

³⁹ Prim. M Nida 5,8 in Vp 4,5.

Judovska kultura ne pozna antagonizma med duhovnim in telesnim, med pobožnostjo in zakonsko srečo; med ljubeznijo do Boga⁴⁰ in ljubeznijo do žen-(sk)e. Če je torej zakonska zveza vrhunec moške pobožnosti, je z druge strani tudi prvovrstna – če ne edina – priložnost za afirmacijo ženske: njene lepote, samozavesti in inteligence.

S poroko se socializirata oba (postaneta osebi), s poročno pogodbo pa si določita pravice in dolžnosti.

Mož nima absolutne pravice nad svojo ženo. Njene dolžnosti do zakonca natančno določa Mišna (Ketubot 5,5): *To pa so opravila, ki jih opravlja žena za svojega moža: (1) melje moko, (2) speče kruh, (3) pere in pomiva, (4) mu pripravi obed, (5) nahrani otroke, (6) postelje možovo posteljo in (7) šiva ter plete. Če si najde deklo, ji ni več treba mleti moke, peči kruha, pomivati in prati. Če si najde dve, ji ni več treba pripravljati dnevnih obrokov za moža in otroke. Če si najde tri, ji ni več treba postiljati moževe postelje, šivati in plesti. Če najde štiri, bo sama »gospa«, ves dan bo lahko sedela.*

Mnogo več pa je dolžnosti moža, ki izhajajo iz narave zakonske zveze.

221

S sklenitvijo le-te se namreč mož zaveže, da bo v celoti skrbel za potrebe svoje žene. Sam je dolžan poskrbeti za stanovanje in njegovo opremo, kot tudi za ves pribor, ki ga bo pri gospodinjenju potrebovala žena. Če bo ta glasbenica, ple-salka, modna oblikovalka, ali če se bo ukvarjala s kako drugo podobno dejavnostjo, ji je mož dolžan zagotoviti vse pogoje in sredstva za to. Prva moževa dolžnost pa je ljubezen do svoje žene, kot je rečeno: *ne sme ji kratiti ... zakonskega občevanja* (2 Mz 21,10). Ustavna pravica judovske žene je, da spi s svojim možem.⁴¹ Če je ta še brez službe – vsak večer; če je v službi – dvakrat tedensko; če je mulovodec – enkrat tedensko; če je vodič karavan ali špediter –

⁴⁰ V kontekstu razprave je umestno omeniti, da je judovsko božanstvo pravzaprav ženski princip (heb. *šekina*). Kot mnoga božanstva Starega bližnjega vzhoda, je tudi JHWH posebljena plodnost, modrost in dobrot. V nasprotju s helenistično (tudi novozavežno) moško (*deus*) podobo božanstva, je patriarhalni Izrael ljubil *osvoboditeljico* iz Egipta in se z njo tudi zaročil. Preroška literatura pogosto govori o Jahvejevi *materinski skrbi* za svoje ljudstvo; prim. npr. Iz 66,13; 49;15; 42,14. Tudi »Jeruzaleem« je v hebrejščini ženskega spola. Tudi modrost (Postava) je ženska, gospa (Sir 24,3; Mdr 8,2 itd.). Potem je jasno, zakaj sta božanstvo in njegova Postava stalno na ustnicah pobožnih Judov.

⁴¹ Prim. TB Erubin 100b; TB Nedarim 20b.

vsaj enkrat na mesec, če je mornar, pa vsaj vsake pol leta.⁴² Če ne, ga ima žena pravico ovaditi sodišču, ta pa ga potem, ko preuči okoliščine, razglasi za *upornega moža* (heb. *mored*). Na osnovi takšnega sklepa ima žena potem pravico zahtevati ločitev. Sodišče lahko tudi z denarno kaznijo prisili nemarnega moža, da redno »ustreže« svoji ženi.⁴³

Dalje je mož dolžan skrbeti za ženo v času njene bolezni ali invalidnosti in v celoti plačati njeno zdravljenje.⁴⁴ Svojo ženo je dolžan odkupiti iz ujetništva, ječe ali pripora, če je kakorkoli zašla v tujino, pa poskrbeti za njeno vrnitev. Ob njeni smrti mora poskrbeti za dostojen pogreb,⁴⁵ ji postaviti nagrobni spomenik ter skupaj s sosedi pogostiti njeno užaloščeno sorodstvo in prijateljice.⁴⁶ R. Johanan je učil: *Komur umre prva žena, je kot bi se mu podrl tempelj* (TB Sinedrij 22a). R. Aleksander pa: *Komur umre žena, se mu vse stemni* (prav tam). R. Samuel, Namanov sin, je potožil: *Za vse se najde zamenjava, le za ženo svoje mladosti ne* (prav tam). Mož je dolžan vnaprej poskrbeti za fond, iz katerega bo po njegovi smrti omogočeno preživetje njegovim mladoletnim otrokom. Najprej pa je mož dolžan izpolniti Postavo in spočeti

222 ⁴² Prim. M Ketubot 5,6. Otroci so ravno dokaz, kako je vse odvisno od ženske (Midraš Raba Geneza 17,7). Rabinska literatura je sploh polna erotike, ki pa jo bralec – začetnik težko razume kot del judovske (pravne) kulture. Izkušeni rabini vedo, denimo, povedati, da je nemi otrok posledica oralnega odnosa, hromi pa občevanja od zadaj. Gluhi otrok se rodi, če se partnerja med odnosom pogovarjata, slepi pa, če se preveč gleda »tisto mesto.« Lepi otroci se rodijo, če se jih spočne točno opolnoči, po dolgi predigri. Grdi pa, če mož med občevanjem razmišlja o kaki drugi ženski. Dečka se spočne tako, da partnerja občujeta dvakrat zapored; prim. TB Nedarim 20a-b in TB Erubin 100b. Sicer pa se po delu in študiju prileže užitek, ki ga še sam Bog ne more užiti. V judovstvu je poželenje božji dar, upravljanje z njim pa stvar osebne kulture in izobrazbe. Neuki prostak namreč *naskakuje in občuje popolnoma brez sramu* (TB Pesahim 49b). Ženske prsi pa so sploh poseben objekt interesa pobožnega Juda (prim. Prg 5,20; Vp 1,13). Zlasti tiste, ki so ravno toliko velike, *da se bradavičke le počasi postavijo nazaj, če jih z dlanjo potisnemo noter* (M Nida 5,8). Erotika ima v urbanem talmudskem judovstvu bistveno drugačno vlogo in pomen kot v popularni kulturi helenističnih sodobnikov. Prim. D. Boyarin, *Carnal Israel, Reading Sex in Talmudic Culture*, Berkeley 1995 in R. L. Ecker, *And Adam Knew Eve, A Dictionary of Sex in the Bible*, <http://www.hobrad.com/anda.htm>.

⁴³ Prim. Midraš Raba, Geneza 52,12, kjer zvmemo, da se vsako odtegovanje ženi kaznuje s tremi denarji, če pa se žena upira občevanju, se jo kaznuje s sedmimi denarji.

⁴⁴ Strošek ni zanemarljiv, saj so v mestih cene zdravstvenih uslug presegle vse razumne meje. Tudi nagrada za delo babic ob porodu je stvar očeta. Razumljivo, da tudi stroški morebitnega zdravljenja otrok; sploh vsi potroški zanje do dopolnjenega šestega leta starosti, ko se domneva, da lahko deček že služi kot pastir, deklica pa kot hišna pomočnica.

⁴⁵ Po judovskem pravu je dolžnost soproga, da poskrbi za ženin pogreb, medtem ko je v tradiciji rimskega prava to dolžnost dedičev.

⁴⁶ T. im. »obrok žalovanja.« Prim. M Sinedrij 2,1; 2,2.

(roditi) otroke.⁴⁷ Dečka in deklico, oziroma vsaj dva dečka, odvisnood tega, kako razlaga svetopisemsko zapoved *bodita rodovitna in množita se* (1 Mz 1,28). Za otroke sta najprej dolžna skrbeti oba, ko pa so ti sposobni prvega pouka, hčerke prevzame mati, sinove pa oče. Oče je dolžan najprej poskrbeti za obred obreze, s petimi leti pa sina že uvajati v razumevanje Postave. Kasneje ga je dolžan naučiti obrti in poklica, ga naučiti plavati in mu (pomagati) najti ženo.⁴⁸ Kdor svojih otrok ne nauči obrti in trgovanja, jih je pravzaprav naučil ropanja.⁴⁹ Vzgoja deklic je zaznamovana z učenjem šivanja, pletenja, kuhanja in hišnih opravil, pa tudi s poukom maternega jezika, glasbe in plesa. Ni ne- navadno, če so sposobne deklice tudi same začele z branjem Postave.⁵⁰ Znano je, da je imel Juda Patriarh, redaktor Mišne, sam tako izobražene dekcle, da so njegove študente poučevale v pravilni izgovorjavi, besednem zakladu in v pravih naglaševanja.⁵¹

Ko govorimo o osebnem dostojanstvu in človekovih pravicah v judovski biblični in rabinski literaturi, torej ne moremo mimo dostojanstva ženske (heb. *iša*, aram. *našim*) in njenega mesta v talmudski kulturi.⁵²

Sveto pismo poroča o imenih Izraelovih hčera,⁵³ pa tudi o tujkah, ki so se zapisale v zgodovino Izraela. Začenši z Evo⁵⁴ (1 Mz 3,20), Lamehovima žena-

223

⁴⁷ Hebraisti govorijo o judovski »preokupaciji s prokreacijo« in o »pronatalitetnem življenjskem nazoru.«

⁴⁸ Prim. npr. TB Kidušin 61a.

⁴⁹ Prim. M Kidušin 4,14 in Tošefta (dodatki) Kidušin 1,c.

⁵⁰ Prim. TB Kidušin 29b - 30a.

⁵¹ Navaja G. F. Moore, nav. delo II, str. 128. R. Eleazar Hirkan pa je bil glede tega precej bolj konservativen: *Ženska ne rabi znanja, razen o vretenu* (TB Joma 66b).

⁵² O pravnem statusu ženske v rabinskem judovstvu glej npr. Judith R. Wegner, *Chattel or Person, The Status of Women in the Mishnah*, Oxford University Press, Oxford 1988. Judovska feministična teorija (eksegeza) je eno izmed področij, ki odpira radikalno drugačne poglede na biblični svet, in ki z argumenti v principu spodnaša ustaljeno prepričanje o *patriarhalnosti* judovske družbe.

V nasprotju s pozno judovsko (rabinsko) kulturo je bila pozna grška (helenistična) kultura precej bolj patriarhalna, sofisticirni odnos do žensk pa nam slikovito predstavi Evripid (V. stol. pr. Kr.) v *Medeji* (3,1), kjer Jazon potoži: »O, le zakaj se ne rode otroci od kod drugod, da bi ne bilo treba nam ženskega rodu. O koliko gorja bilo bi manj na svetu.« Isti avtor v *Hipolitu* (3,3) dodaja še pomenljivo opombo: »Prekleti! Nikdar žensk ne bom dovolj sovražil, naj še toliko rohnim. Saj ženske hudobije so brezmejne! K poštenosti naj kdo jih spreobrne, če ne, naj mi pusti, da jih sovražim.«

⁵³ Biblična in rabinska literatura ne poznata izraza »Judinja,« saj je Jud v pravem pomenu besede le moški. Le on je subjekt dolžnosti in pravic, le on je dolžan študirati in izpolnjevati Postavo.

⁵⁴ Eva v judovski tradiciji ni prva grešnica, ampak prva, ki okusi usodo (fizične) smrti. Judovstvo ne pozna teorije o *izvirnem grehu*, dogodek v raju pa razume kot metaforično razlago človekove

ma Ado in Cilo (1 Mz 4,19), z Abrahamovo ženo Serajo⁵⁵ (1 Mz 11,29) in deklama Hagar in Keturo (1 Mz 16,3; 25,1); z Izakovo ženo Rebeko iz Harana (1 Mz 24,15) in Ezavovima Jehudito in Basemato (1 Mz 26,34), lahko sledimo vrsti imen, ki so sooblikovala podobo Izraelove identitete. Sam očaj Jakob je *služil pri Labanu za Rahelo kar sedem let, toda ker jo je ljubil, so se mu zdela kot nekaj dni* (1 Mz 29,20). Čeprav tujka, je žena Putifarja, poveljnika faraonove telesne straže, ostala sinonim za zapeljivo lepotico (1 Mz 39),⁵⁶ babici Šifra in Pua, ki sta se pred samim faraonom uprli njegovemu ukazu o obveznem pomoru izraelskih dečkov, pa sta ostali sinonim upora in vzor judovskim diverzantom (2 Mz 1,19). Ker otroci ne nosijo krivde očetov, je hči krutega egipčanskega faraona v Svetem pismu prikazana z vsem spoštovanjem, saj dobrota ženske, četudi Egipčanke, očitno presega kruto logiko moške politike (2 Mz 2,5-10). Kar se tiče Mojzesa, je bolj znana njegova sestra kot pa njegova žena Cipora (2 Mz 2,21). Prav Mirjam je bila namreč po talmudskem izročilu tista, ki je skupaj s tovarišicami osnovala nekakšno osvobodilno fronto: gibanje, ki je razširjalo misel o nujni poti iz suženjstva tudi med tiste malodušne družine, ki so se po stoletjih ujetništva že vdale v usodo. Na dolgi poti prek puščave je ob večerih bodrila svoje rojake, s svojo glasbeno in plesno skupino pa je dvigala moralo in navdušenje med utrujenimi pohodniki.

224

Čeprav poganska vlačuga, je Rahaba iz Jerihe pomagala Jozuetovim oglednikom in jih skrila pred kraljevimi ogleduhi (Joz 2,1-21).

Tudi čas t. i. sodnikov je zaznamovan z ženskimi imeni. Spomnimo se modre Debore, ki je slovela po pravičnih sodbah, preudarni besedi (Sod 4) in lepem

umrljivosti, ki je po neki skrivnostni logiki res v zvezi z dejanjem ljubezni (*eros-tanathos*). Nekje v *midraših* (rabinskih komentarjih Svetega pisma) zasledimo tudi mnenje, da je za človekovo smrt kriv pravzaprav Adam, ki je potvoril božjo prepoved uživanja sadu z drevesa sredi vrta (1 Mz 2,16) in ji *dodal* lastno omejitve, da se je sadu tudi dotikati prepovedano (1 Mz 3,3). To je potem povedal Evi, ona pa ni prenesla, da bi ji Bog prepovedoval dotikati se česar koli. Če bi ji bil Adam rekel le »ne jej!«, res ne bi jedla ... Šele helenistični Jud Filon je oče teorije, po kateri je Eva (Ženska) kriva za padec v greh (=duhovno smrt) in tako začetnica zla in upora. Je prvo *zlobno, hudobno* bitje, ki s svojim dejanjem vsem rodovom zapravi srečno življenje. Prim. Filon Aleksandrijski, *O stvarjenju* 156. Znano je, da Filonovo misel kasneje povzame in nadgradi novozavezna teologija.

⁵⁵ Ki je bila kljub visoki starosti tako lepa, da jo je pozelel sam faraon; prim. 1 Mz 12,19. Midraš Raba (Geneza 53,9) poroča (*hagada*), kako je Abraham potem, ko je Sara končno zanosila, naročil, naj si razgali prsi, *da bo lahko vsak videl, da je Bog začel s čudeži*. Prav tam zamos tudi, da so Sarine prsi potem postale kot slap, iz katerega curkoma lije mleko. K njej so vodili dojit otroke iz vse okolice, saj je veljala za *napolnjeno z duhom pravičnosti*.

⁵⁶ Prim. TB Joma 35b.

petju (Sod 5,1-31); ali pa junaške Haberjeve žene Jaele, ki je s šotorskim klinom razbila glavo Sisarju, poveljniku kanaanske vojske (Sod 4,21). Seveda ne moremo mimo nesrečne Filistejke Dalile in njene izdaje svojega ljubimca (Sod 16,4-22). Tudi Samuelovi knjigi sta pravi seznam žena in deklet: Savlovih hčera, Abigajile, slovite žene kralja Davida, o kateri je slavni kralj sam izjavil: *Blagoslovljena bodi tvoja razumnost, da si me odvrnila od maščevanja* (1 Sam 25,33). O Abišagi iz Šunema vemo, da je bila *najlepša lepatica Izraela, ki je na starost stregla Davidu* (1 Kr 1,3), o modrosti, lepoti in ugledu kraljice iz Sabe pa sploh ni vredno izgubljeni besed (prim. 1 Kr 10,1-3; 2 Krn 9). Raje omenimo premožno (!) ženo iz Šunema, ki je oddajala sobo samemu preroku Elizeju (2 Kr 4,8), in Jobovo omahljivko, ki je svojega moža odvrčala od poštenja (Job 2,9). Kljub nesrečni ženi pa je potem Job vseeno dobil tako lepe hčerke, *da jim ni bilo enakih v vsej deželi Uc* (Job 42,15).

Modrostna literatura pa je sploh polna hvalnic ženskam. Seveda pa tudi opozoril pred njihovo zapeljivostjo in nebrzdanimi čustvi, saj je tudi norost »*gospa*« (Prg 9,13). Ker je sama modrost poosebljena ženska, je ljubezen do izvoljenke nujna sopotnica študija, iskanja modrosti. Veselje nad pravim spoznanjem pa redna vzporednica veselju nad izbrano družico. In obratno: nič ni bolj odvratnega kot sitna ženska. *Vsa zemlja se trese, ko se omoži zoprna ženska* (Prg 30,23). O vrli ženi poje hvalnica v Prg 31,10-31, o lepotic in njeni ljubezni pa Visoka pesem.

225

Med tujkami je posebej znamenita Moabka Ruta, katere poroka z bogatim posestnikom Boazom velja za pregovorno dokazilo o judovskem gostoljubju in simpatijah do tujk, če so le primerno zadržane, lepe, pametne in samozavestne.

Kot sta bili najlepše postave tudi kraljica Estera (Est 2,17), ki se je ob prazniku *purim* Judje spominjajo vse do danes) in Judita. *Bila je čedne postave in zelo lepega obraza* (Jud 8,7).

Pravna misel rabinskega judovstva pomeni prav glede statusa ženske v družbi velik korak naprej glede na njeno vlogo v Bibliji.⁵⁷ Talmudska *interpretacija* bibličnih določil gre zato precej bolj v korist ženske, pa tudi ženski liki svetopisemske zgodovine so poudarjeni še izraziteje, kot je bilo to mogoče v

⁵⁷ G. F. Moore, nav. delo II, str. 127.

idejnem okolju patriarhalnega Izraela. Judovsko pravo postaja bolj humano, ženska pa vse bolj enakovreden del semitske družbe. Precej liberalna je tako interpretacija določil glede razveze⁵⁸ oziroma ločitvenega lista, ponovne poroke, pravic vdove, možnosti dedovanja itd.

Običajen hebrejski izraz za ljubezen med možem in ženo je *ahaba* (iz glagola *ahab*), ki je v preroški literaturi tudi sinonim za ljubezen med Jahvejem in Izraelom. Značilni v tej zvezi so tudi izrazi *bo* (spolna združitev), *jašav* (leči skupaj) in *jada* (spoznati; 1 Mz 4,1). V Visoki pesmi je pogost še izraz *dodi* (ljubimec; tisti, ki ljubkuje izvoljenkine prsi (= *dodim*)). Grška Nova zaveza pojmuje ljubezen drugače kot biblično judovstvo, saj je v kontekstu helenizma splošni poudarek predvsem na duhovni, in ne na telesni (spolni) združitvi. Izraza *eros* v Novi zavezi ne najdemo, pač pa *agape*. Bratska ljubezen je *filia*.

OSEBA IN DRUŽBA

226

Izročilo hebrejskega prava ne nagovarja posameznika, ampak vso narodno skupnost. Zaveza božanstvu je pravzaprav zaveza narodu in napredku vseh njegovih članov. Človečnost, in ne religija, je temelj judovske družbe. Dolžnost delati dobro je absolutna in vključuje tudi sovražnika. Bistvo Postave je ljubezen do vsakega človeka.⁵⁹ *Ves Izrael bo imel svoj delež v svetu, ki bo prišel,*⁶⁰ *rečeno je namreč: »Tvoje ljudstvo bodo sami pravičniki«* (Iz 60,21 v M Sinedrij 10,1). Ker napredka in družbene blaginje ne more biti brez znanja, delovnih navad in spoštovanja človekovih pravic, je prvovrstno družbeno koristno delo

⁵⁸ *Če kdo vzame žensko in se z njo poroči, in če ona potem ne najde naklonjenosti v njegovih očeh, ker je na njej našel kaj zoprnega, pa ji napiše ločitveni list ...* (5 Mz 24,1). Izraz *kaj zoprnega* (na ženi), ki je pogoj za veljavnost ločitve, so v Mišni razlagali različno. Hilelova šola je trdila, da bo za ločitev dovolj že prvič prismojeno kosilo, Šamajeva pa, če jo mož zaloti v prešuštvu; prim. M Gitin 9,10. Akiba je bil zelo liberalen, ko je učil, da je za veljavno ločitev dovolj že to, če mož najde kako lepšo. Tudi karizmatični pridigar Jezus iz Nazareta (druga četrtina I. stoletja) ima glede ločitve svoje mnenje (Mt 5,31; 19,3; Mr 10,3 in drugje), ki pa ni vedno v skladu z razlago modrih učiteljev Postave. Pavlovo stališče (1 Kor 7,10 in sl.) pa je sploh tuje judovskemu pravu. Smisel judovske ločitve je prav v tem, da ni nihče dolžan biti ujetnik svojega partnerja. Kdor oceni, da življenje z njim ni več blagoslov, ampak prekletstvo, je dolžan tako zvezo čimprej prekiniti.

⁵⁹ Prim. TB Šabat 31a; TB Joma 86a; 3 Mz 19,18; Lk 6,27; Mr 12,29; Mt 22,39; 19,19; Rim 13,9; morda tudi 1 Kor 13.

⁶⁰ Izvzemši kralje Jeroboama, Ahaba in Menaseja; M Sinedrij 10,2 in še nekatere iz M Sinedrij 10,3 in 10,4.

že sam študij, še bolj pa poroka in rojstvo otrok. *Nikogar ne zaničaj in ne preziraj nobene stvari. Ni namreč človeka, ki bi ne imel svoje časti, in ne stvari, ki bi ne imela svojega mesta* (M Abot 4,3).

Javno osramotiti bližnjega in odvzeti mu dobro ime je, kot bi prelili njegovo kri: *rdečica zbledi, bledica pa ostane* (TB Baba Mezia 58b). *Ne pomirjaj tovariša, ko je jezen; ne tolaži ga, ko pred njim leži truplo bližnjega; ne sprašuj ga o ničemer, ko je v zaobljubi, in ne išči ga s pogledom v času njegovega ponižanja* (M Abot 4,18). Sploh pa se ne sme žaliti tujcev, jim oporekati pravice do bivanja v Izraelu ali jih pošiljati v domovino očetov. *Če pade tvoj sovražnik, se nikar ne veseli; če se spotakne, naj se tvoje srce ne raduje* (M Abot 4,19 v zvezi s Prg 24,17). Tudi pokesanim prestopnikom se ne sme več omenjati prestopka: čimprej jih je treba integrirati v skupnost, stvar sodišča in mestne uprave pa je, da diskretno spremlja njihovo rehabilitacijo. *Ne glej na vrč, ampak na to, kar je v njem* (M Abot 4,20). V pravnem prometu je prepovedano navajanje napačnih podatkov, naslovov ali pojasnil. Kdor ne misli kupiti, naj ne sprašuje za ceno; kdor noče prodati, naj ne oglašuje. Take in podobne prestopke imenuje judovsko pravo *prestopki v besedah* (heb. *onat debarim*) in jih obravnava strožje kot tiste zoper premoženje (heb. *onat mamon*). Strogo je treba prijeti tudi prestopnika, ki zlorablja javno zaupanje (heb. *genebat daat*) in ne loči med »da« in »ne.«⁶¹ A strogost in kaznovalna politika sta kljub vsemu stvar sodišča, ne pa javnih pogromov in maščevanja.⁶² Kdor sovraži človeka, nujno sovraži tudi njegovega Stvarnika. Kdor pa ga ljubi in mu pomaga do spoznanja pravice, je s tem že spolnil *vso Postavo in preroke*.⁶³ Kdor drugega uvede v dobro delo, je pred Bogom zaslužnejši, kot če bi ga bil storil sam.⁶⁴

O dostojanstvu osebe v judovskem izročilu samo po sebi govori dejstvo, da (talmudski) Izrael ne pozna sužnjev.⁶⁵ Že Sveto pismo običajno uporablja le izraz »hlapec«, s čimer jasno pokaže, da stari Izrael ni del sužnjelastniške družbene skupnosti. Hlapec je del družine; zanj odgovarja hišni gospodar, delati pa mora le to, kar je v prid gospodarstvu, na katerem živi, nikakor pa nič

⁶¹ Prim. TB Baba Mezia 49a.

⁶² Prim. npr. 3 Mz 19,18.

⁶³ Prim. Mt 7,12; 22,40.

⁶⁴ Prim. Midraš Raba, Geneza 14,10 in TB Baba Batra 9a

⁶⁵ »V hebrejščini sploh ni besede za suženjstvo,« L. Baeck, *The Essence of Judaism*, str. 199, New York 1948.

ponižujočega. Med hlapci in deklami razsoja njihov gospodar,⁶⁶ a tudi gospodar sam je v »nevarnosti«, če je obkrožen s simpatičnimi deklami, ki mu strežejo bolj in intimneje, kot je to določeno v pogodbi.⁶⁷ V pravem pomenu besede pa je ogrožen, če ima hlapce z dolgimi prsti.⁶⁸ Delovno razmerje se sklene s hlapcem za določen čas: do prvega jubilejnega leta.⁶⁹ Dekla je svobodna, čim dobi prva znamenja pubertete. Hlapec ali dekla pa dobita prostost takoj, ko ju gospodar prvič natepe ali javno ozmerja. Sobota je praznik za vso hišo, tudi za hlapce in dekcle.⁷⁰ Ker pa je logika dela z živino in nujnih opravkov na gospodarstvu drugačna kot tista o dnevu obveznega počitka, je razumljivo, da bo pač kdo tudi v soboto poslan v hlev ali k vodnjaku. Hlapec sme jesti pashalno jagnje skupaj s člani družine, ne more pa javno brati Postave. Plačilo za svoje delo bo hlapec prejel v petek, da bo »bogat« vsaj na praznični dan. Zaradi razvoja kmetijske tehnologije in zaradi zahtev po obvladanju različnih znanj so se specializirali tudi hlapci in dekcle. Temu primerno so jim narasli tudi honorarji in družbeni ugled. Dekla, ki je slovela po oblikovanju pričesk, je prinašala ugled (in denar) svoji gospodarici, hlapec, ki je bil dober tekač, pa je postal sodni sel ali občinski kurir. Vzporedno s procesom specializacije je naraščala tudi mezda, zato so bili vedno bolj redki tisti, ki so si še lahko omislili stalno strežno osebje. Na podeželju je sploh prevladoval institut dninarjev, dnevnih delavcev, ki jih je gospodar najemal le priložnostno, odvisno od potreb in premoženja.⁷¹

228

Široko odpiraj svojo roko bratu, ubožcu in revežu v svoji deželi (5 Mz 15,11), naroča sam Jahve. Pomoč bližnjemu pa v judovstvu ni le pravna zapoved, ampak običaj.⁷² O konkretnem načinu in organizaciji dobrodelnosti na različnih mestih govori samo Sveto pismo, bolj operativno pa Mišna in Talmud (gemara). Dolžnost dobrodelnosti veže najprej skupnost, narodno občestvo, ki mora poskrbeti za izbor treh poštenih mož (M Pea 8,7), ki bodo skrbeli za pravično delitev socialne pomoči in vodili evidenco o najbolj po-

⁶⁶ Prim. Job 31,13.

⁶⁷ Prim. M Abot 2,7.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ Prim. 2 Mz 21,2. Svobodo hlapcu daje Bog, ne pa gospodar; gospodar sploh ni njegov lastnik.

⁷⁰ Prim. 2 Mz 20,10.

⁷¹ Kot preprostemu Galilejcu tudi Jezusu iz Nazareta ni bila tuja problematika dninarjev in aktualne delovnopravne zakonodaje s tem v zvezi. Prim. npr. Mt 20,1-14 in Lk 15,15. O določilih glede izplačevanja dninarjev prim. M Baba Mezia 9,11-12.

⁷² Prim. npr.: Job 29,12; 31,16; 29; Iz 58,7; Ezk 18,17; Ps 37,21; 41,2; Prg 14,20; 31,19; Sir 4,1-6; 29,1; 18,15; Tob 4,7; 12,8; Mt 5,42; Lk 6,30; Heb 13,16; Jak 1,27; 1 Jn 3,17.

trebnih.⁷³ Zaradi odgovornosti razpolaganja z javnimi sredstvi je bila služba razdeljevalca pomoči prej breme kot pa čast.⁷⁴ Možje (trije oz. dva) so hodili tudi od hiše do hiše, zbirali prispevke in poizvedovali o socialnih stiskah. O zbranih darovih so bili dolžni voditi posebno evidenco, s pomočjo sodelavcev pa so skrbeli za nakup hrane in potrebščin, ki so jih potem delili ubogim. Da bi lahko tudi ubožci siti praznovali soboto, je bila zanje vsak petek redna nabirka (TB Baba Batra 8b). Če se je nabralo več, kot so mogli razdeliti, je bil presežek na voljo tujcem, ki so ostali brez denarja za vrnitev, ali pa je šel v posebno blagajno za pogrebne stroške občinskih revežev. Poleg tedenskih poznamo tudi redne dnevne nabirke za uboge (heb. *tamui* = košara hrane) ter seveda obvezno desetino, s katero se je vzdrževalo sloj duhovščine, ki je bil pogosto precej blizu sloju siromakov.

Glede same pomoči popotniku Mišna določa (Pea 8,7): *Popotniku pa, ki berači od mesta do mesta, od vrat do vrat, naj dajo vsaj hlebec kruha. Če ostane siromak prek noči, naj mu dajo, da si bo plačal ogenj in prenočišče. Če ostane prek sobote, naj mu dajo hrane za tri obroke: rib in sveže zelenjave. Če kdo premore vsaj za dva obroka hrane, naj ne hodi v ljudsko kuhinjo. Kdor ima za štirinajst kosil, naj ne prosi za pomoč iz občinske blagajne.*

229

Velja načelo: *Kdor je lačen, bo nahranjen brez vprašanj!*⁷⁵ Kdor bo prosil za obleko, pa bo povprašan, zakaj in čemu jo potrebuje. Ubožec, ki hlina slepoto, hromost ali invalidnost, ali tisti, ki se okorišča na račun dobrotelčnosti, bo kaznovan in javno osramočen (TB Ketubot 68a). Kdor je na meji preživetja, naj dela tudi v soboto; da le ne bo na plečih skupnosti.⁷⁶ Ni ga opravila, ki bi ne bilo častno, ko gre za preživetje; kdor je prevzet in izbirčen, je sam kriv, če je brez službe, brez denarja in – lačen. Celu učiteljem Postave ni pod častjo poprijeti za fizično delo, saj je odgovornost za preživljanje žene in otrok večja, kot sta dolžnost publiciranja in razpravljanja po uličnih vogalih.

⁷³ V tej zvezi je smiselno opozoriti na diakonsko službo v prvi Cerkvi, ki je, po judovskem zgledu, prav tako namenjena skrbi za uboge. Apostolska dela (6,3-6) poročajo o diakonih Štefanu, Filipu, Prohorju, Nikanorju, Timonu, Parmenaju in Nikolaju, katerih delovanje pa je bilo omejeno zgolj na »brate;« torej na kristjane. Judovski pojem diakonske službe je v tem smislu širši, saj ni omejen le na pomoč rojakom.

⁷⁴ Prim. TB Šabat 118b.

⁷⁵ G. F. Moore, *Judaism II*, str. 177.

⁷⁶ Prim. TB Šabat 118a; TB Pesahim 112a; 113a.

Prišlek, ki si je v mestu dobil pravico do stalnega prebivališča, je po mesecu dni že dolžan pomagati ubogim someščanom. Po šestih mesecih je mestnim siromakom že dolžan posoditi zimski plašč, po devetih prispevati za njihov pogreb, po letu dni pa za obrambo mesta.⁷⁷ Ker je preventiva tudi tu boljša od kurative, je svojevrstna dobredelnost že to, če pomagam svojemu tovarišu, ko si išče službo, ko zbira denar za štipendijo, ko išče investicijskega partnerja, ali ko potrebuje posojilo za večjo obrtno delavnico.⁷⁸

Kdor nima usmiljenja do ubogih, ne bo našel milosti v božjih očeh.⁷⁹ Prav tako je ne bo našel tisti, ki svoje premoženje brez pameti deli z revnimi, ne zaveda pa se, da je njegovo premoženje najprej njegovo – torej njegovih žene in otrok, sorodnikov in potrebnih sosedov. Ker človek ni lastnik, ampak le upravitelj bogastva, ga ne sme svojevoljno manjšati ali ga razsipati, kakor se mu zahoče.⁸⁰ Največ petino sme razdati v dobrodelne namene;⁸¹ pretiravanje in razsipnost sta prav takšen prestop kakor skopost. Dolžnost pravovernega gospodarja je, najprej poskrbeti za blagostanje članov družine: za hrano, zimska oblačila, kurjavo in ozimnico; za štipendijo svojim sinovom in za balo svojih hčera. Prej kot mestne siromake je dolžan nasititi svoje ostarele starše, sorodnike, hlapce (celo živino) in vse, ki bivajo pod njegovo streho. Nato ga veže solidarnost s sosedi, sovaščani, rojaki (Izraelci) in šele nato s sestradanimi tujci.⁸² Ker sta prav družinska in narodna solidarnost nujna pogoja preživetja, ni umestno pričakovati, da bo pomoč tujcem kadar koli pred pomočjo potrebnemu rojaku.⁸³ Če nimam kaj dati, se moram opravičiti, beraču pa pojasniti, kako in zakaj. Pomoč bližnjemu pri Bogu več velja kot daritve in molitev.⁸⁴

230

⁷⁷ Prim. TB Baba Batra 8a.

⁷⁸ Prim. npr. 3 Mz 25,35 in sl.

⁷⁹ Prim. Mt 5,7; TB Šabat 151b.

⁸⁰ V tem smislu je nenavadna, demagoška in z judovskega vidika neetična Jezusova zahteva po popolni razlastitvi, ki da (edina) prinaša popolnost in nebeški blagoslov; prim. Mt 19,21 = Mr 10,21 = Lk 18,22. Ker je prav premoženje eden bistvenih atributov človekovega dostojanstva (tudi v grštvu: prim. izvorni pomen pojma *ousia*), je odpoved imetju hkrati tudi zanikanje lastne avtonomnosti in bogupodobnosti. Res pa je, da je praksa prostovoljnega uboštva in puščavništva znana v nekaterih judovskih sektah (npr. kumranska skupnost). Od tam jo prevzame in z apokaliptičnimi in asketskimi elementi dopolni tudi nova, helenistična religija.

⁸¹ Prim. TB Ketubot 50a; TB Arakin 28a.

⁸² Prim. npr. TB Ketubot 50a; TB Baba Mezia 71a.

⁸³ Toda primerjaj tudi nasprotno mnenje v Iz 58,10.

⁸⁴ Prim. Prg 21,3; Mt 9,13 itd. *Kdor je skromen in usmiljen se šteje, kot da je daroval vse daritve* (TB Sota 5b).

Kdor zapre svoje oči pred stisko bližnjega je kot malikovalec.⁸⁵ Ubogi ima pravico do pomoči!⁸⁶ Hkrati pa mu tak socialni status ne prinaša prav nikarkršnih privilegijev, pa tudi ne simpatij med prebivalstvom. Ker bi ženske hitro podlegle sočustvovanju s stisko ubogega in mu preširoko odprle vrata svoje hiše in srca, sme pomoč deliti načeloma le moški, ki bo tudi z najbolj sestradanim znal biti primerno zadržan. Ko ga bo nahranil, ga bo trezno napotil h kakemu delodajalcu ali k sosеду, ki ravno potrebuje žanjce.

Če je na seznamu ubogih kaka mati (samohranilka), ji po pomoč ni potrebno na socialni urad, saj bi jo someščani gotovo prepoznali, ko bi stala v vrsti za kosilo. S tem bi bilo prizadeto njeno dostojanstvo in čast njenih otrok. V izogib neprijetni situaciji je dolžnost socialnih služb, da ji z vso diskretnostjo dostavljajo obroke na njen dom,⁸⁷ pri čemer *naj ne ve tvoja levica, kaj dela tvoja desnica* (Mt 6,3).

Na sodišču se ne povprašuje po socialnem statusu strank. Tako bogati kot revni morata biti obravnavana enako.⁸⁸

R. Juda je svaril (M Abot 1,14) pred dekadentno etiko helenistične kulture, ki je izpostavljala človeka, njegovo dušo (prim. npr. M. Avrelij in Seneka) in religiozno kontemplacijo, zanemarjala pa je človekovo aktivno družbeno, družabno in karitativno razsežnost. *Če nisem zase, kdo bo zame? Če sem ves zase, kaj torej sem? Če ne zdaj, kdaj?*

231

SKLEP

Iz povedanega je mogoče povzeti, da središče judovske etike ni narodno božanstvo ali črka Postave, ampak brezmejna vera v človeka, v njegovo znanje, dobroto in pravičnost. Ni *teološkega*, ampak *antropološkega* izvora, saj je ne navdihuje zavest o Bogu, ki skrbi za človeka, ampak zavest o človeku, ki je dolžan skrbeti za bližnjega. Končni smoter hebrejske etike ni večna sreča v onostranstvu, ampak pravična družba *hic et nunc*. Ne služba Bogu, ampak bližnjemu. Toda ne zato, ker bi vse, karkoli bi storili bližnjemu, storili pravzaprav Bogu samemu (prim. Mt 25,40 in Lk 9,48), ampak zato, ker je gesta

⁸⁵ Prim. TB Baba Batra 15a.

⁸⁶ Prim. 5 Mz 15,9; 3 Mz 19,11 in sl.

⁸⁷ Prim. TB Jebamot 100a.

⁸⁸ Prim. 3 Mz 19,15; 2 Mz 23,3; 5 Mz 1,17; 16,19; TB Jebamot 121b.

pomoči gesta, ki gre človeku zato, ker je človek; ne glede na vsako božanstvo. Dobrota je več od religije, stiska bližnjega pa bolj glasna od vsake liturgije. Ne prenese abstrakcij, mistike ali metafizike, ampak ostaja v zavezi s površino, z elementarnostjo pogleda, proseče dlani, praznih shramb, solz, krvi in golote. Vsaka prava ontologija se dogaja tostran, kjer še vemo za pristno besedilo življenja in kjer filozofski konstrukti še niso načeli plemenitosti prakse. Judovska etika ni akademsko, ampak praktično vprašanje. A te praktičnosti spet ne gre enačiti s pragmatizmom in z elementarno karitativnostjo. Logika je radikalno drugačna od cenjenih maksim s priložnostnih plakatov. Kdor ni študiral Postave, stiske bližnjih ne razume. Neumnež (*am haarec*) sploh ne zna pomagati, saj nima etične, ampak sebično zavest. Ker ni dozveten za modrost, tudi težav bližnjih ne razume. Ve pač le za lakoto, saj jo občuti, za kri in bolečino, ki jo zaznava na telesu rojaka. Neumnež sicer zna dati kruh, obvezati rano ali obrisati solze. A ubožec ne ve, da sta pravo zlo in prava nesreča pogosto strukturne narave. Da junak ni tisti, ki ad hoc postreže z obrokom, ampak tisti, ki zna rešiti problem brezposelnih, stiske vdov in sirot. Ki zna vzpostaviti pravično družbo in vse njene strukture. Prava in trajna pomoč je v *odpravi vzrokov* za krivico, stisko ali nesrečo. Skleniti mir z napadalno vojsko je vse kaj trajnejšega in plemenitejšega kot pa v nedogled previjati ranjence. Napeljati vodo med izsušena polja pa mnogo več kot deliti kruh in ribe. Učitelj, ki je rodovom mladih posredoval znanje in odlično izobrazbo, je storil mnogo več kot kratkovidni aktivist, ki zbira ponošeno garderobo. Sodnik, ki sodi po pravici, je večje zagotovilo družbene blaginje kot še taka javna kuhinja.

232

*Če je človek pravičen in ravna po pravu in pravičnosti, ne poseđa na gorah, ne vzdiguje oči k malikom Izraelove hiše, ne skrni žene svojega bližnjega, se ne približuje ženi, ki je obredno nečista, nikogar ne izkorišča, ampak vrača, kar mu je bilo zastavljeno za dolg; če ne ropa, če daje svoj kruh lačnemu, oblači nagega, ne posoja na obresti in ne odira, odvrača roko od krivice, pošteno razsoja med možem in možem, živi po božjih zakonih, se drži Gospodovih odlokov in jih v resnici izpolnjuje – tak je pravičen in bo zagotovo živel, uči prerok Ezekiel (18,5-9). Etika, religija in pravo so v judovstvu sploh neločljive discipline. Jahve je res ustvaril zlo težnjo v človeku, a hkrati je dal tudi Postavo, ki deluje kot zdravilo zoper zlo (TB Kidušin 30b). Del božjega načrta je, da je človek zdrav ali bolehen, moder ali neumen, reven ali bogat; od nas samih pa je odvisno, ali bomo dobri ali zli, uči Talmud (TB Nida 16b). Prav zato, ker smo različni, Postava določa enakost pred zakonom: *Ista Postava naj velja za tistega, ki je kaj storil po pomoti, za domačina med Izraelovimi sinovi in za**

tujca, ki biva med njimi (4 Mz 15,29). Pravice in dolžnosti so seveda vsebinsko različne, formalno pa zajamčene z isto mero božanske avtoritete. Rabini učijo, da je Bog ustvaril svet s pomočjo Postave, ko pa je videl, da je pravica pretežka, je dodal še pravičnost in ljubezen.⁸⁹ Odnos pravičnosti predpostavlja diskrecijo ljubezni, ki pa ni iztožljiva. Če bi bil Bog le pravičen, bi pred njim ne obstal nihče. Naša svoboda je prav v tem, da je Jahve sam razpet med načela pravičnosti in usmiljenja. Ne gre se sicer zanašati na njegovo usmiljenje, toda tudi njegove pravičnosti se ne gre bati, saj vedno sodi glede na večino človekovih dejanj, ne pa le posamičnega prestopka (prim. TB Kidušin 39b). Pravično življenje bo gotovo srečno in veselo.⁹⁰

Čeprav je Izrael najmanjši izmed vseh narodov (prim. 5 Mz 7,7), je velik zaradi svoje pravičnosti. V vrsti pričevanj o humanizmu judovskega prava je posebej zanimivo poročilo judovskega zgodovinarja Jožefa Flavija (37 – 100). V spisu *Proti Apionu* odgovarja na protijudovske obtožbe helenističnega egipčanskega retorja, zato imenujemo spis tudi *Judovska apologija*. V drugi knjigi (II. 211 – 214) govori o judovskem pravu in etiki: *Kdor nas prosi za ogenj, vodo ali hrano mu vselej ustrežemo. Popotniku pokažemo pot, mrtve pokopljemo, tudi največjim sovražnikom izkazujemo spoštovanje. Postava nam prepoveduje požgati njihova polja, podreti njih drevesa ali zajeti poraženo vojsko. (...) Kdor se zateče v naše hiše, je varen pred zasledovalci. Jožef brani etiko Postave pred pavšalnimi obtožbami tujcev še z vrsto navedkov iz Peteroknjžja in ustnega izročila. Spis je pomemben dokument judovske kulture I. stoletja, še pomembnejši pa je zato, ker priča o civilizacijskem in religioznem kontekstu helenističnega sveta ter o reakcijah tujih (grških) filozofov na koncept in vsebino judovske Postave. In obratno. Dandanes je kršitev zakonov pri mnogih narodih že kar nekaj vsakdanjega. Pri nas (Judih) pa ni tako, (II. 277). Naši najzgodnejši posnemovalci so bili prav grški filozofi. (...) Pravzaprav so bili tudi ti Mojzesovi učenci (II. 281).*

233

Grška filozofska etika je imela eno samo pomanjkljivost. Namreč to, da so njeni filozofi sicer sanjali o obstoju Boga in nesmrtnosti duše, konkretna stiska bližnjega pa jim je bila kaj malo mar ...

⁸⁹ Prim. Geneza Raba 12,15. Po helenističnem prepričanju sta kerubina pred božjim obličjem posebitvi njegove dobrote in avtoritete, pravičnosti in usmiljenja; prim. Filon Aleksandrijski, *O kerubinih* 10. Od tod izvira prepričanje helenistične teologije, da ima Bog dva sina: starejšega, pravičnost, in mlajšega, ljubezen. Ljubezen se učloveči (prim. 1 Jn 4,8), logos pa ostane pri očetu. Svet je ustvarjen po logosu, odrešen pa po ljubezni.

⁹⁰ Prim. Ps 119,1; Platon, *Zakoni* 743d (V.13) in Aristotel, *Nikomahova etika* X.7.

Judovski prerok ni in ni mogel razumeti, zakaj bogati krivični in zakaj trpi pravični (prim. M Abot 4,15). Zakaj dočaka hudobnež visoko starost, pravičnik pa umira v cvetu mladosti. Zakaj so žitnice goljufa polne, otroci poštene hiše pa lačni. *Kdor izpolni le eno samo zapoved, ga gotovo čaka povračilo in njegovi dnevi bodo daljši. Ta bo dedič obljube večnosti. Kdor pa ne izpolni niti ene same zapovedi, ga ne čaka nič dobrega in dnevi njegovega življenja se ne podaljšajo. Ta ne bo dedič obljube večnosti. Kdor je izveden v Svetem pismu, Mišni in v svojem poklicu, zlepa ne bo grešil, kot je rečeno: »Trojna vrvica se ne pretrga hitro«* (Prd 4,12). *Kdor pa nič ne ve o Svetem pismu, Mišni in nima poklica, sploh ne pripada naši družbi* (M Kidušin 1,10).

Če drži Pascalova misel (269), da je pravo krščanstvo v uklonu in rabi razuma, potem je pravo judovstvo prav v uvidu, da je *raba razuma* popolnoma dovolj. Vsak uklon je že prestopok in prvi korak k malikovanju. Sporočilo rabinske kulture in škandal njene etike je namreč prav v razkolu z božanstvom, z mitom in religijo ter v izjemnem ovrednotenju moči razuma in volje avtonomne osebe.

Človeku ni več potrebno verovati v Boga, uči talmudska etika. Zdaj Bog veruje v človeka.

234

IZBRANA LITERATURA

- Baeck, L., *The Essence of Judaism*, Schocken Books, New York 1948.
 Baeck, L., *Judaism and Christianity*, Philadelphia 1958.
 Cohen, B., *Jewish and Roman Law, A Comparative Study*, The Jewish Theological Seminary of America, New York 1966.
 Epstein, I., *Judaism. A Historical Presentation*, Penguin Books, Middlesex 1959.
 Feldman, L. H., *Jew and Gentile in the Ancient World*, Princeton University Press, Princeton 1996.
 Levinas, E., *Difficult freedom. Essays on Judaism*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1997.
 Levinas, E., *Od sakralnega k svetemu. Pet novih talmudskih predavanj, Apokalipsa*, Ljubljana 1998.
 Moore, G. F., *Judaism in the First Centuries of the Christian Era. The Age of Tannaim I. – II.* (izbrana poglavja), Harvard University Press, Cambridge 1950 (1927).
 Montefiore, C. G. & Loewe, H., *A Rabbinic Anthology*, Schocken Books, New York 1974.
 Ouaknin, M. A., *The Burnt Book, Reading the Talmud*, Princeton University Press, Princeton 1995.
 Sanders, E. P., *Jewish Law from Jesus to the Mishnah*, SCM Press, London 1990.
 Schechter, S., *Aspects of Rabbinic Theology*, Schocken Books, New York 1961.
 Urbach, E. E., *The Sages, Their Concepts and Beliefs*, The Hebrew University Press, Jeruzalem 1979.